

De verzameling van de doodskunstenaar

01-04-2016

Begeleider: Dr.J.G.M.M.Rosendaal

Laura Hondebrink

S4241606

Inhoudsopgave

Inleiding	blz.5
Hoofdstuk 1: Verlichtingsdebat	blz.9
Hoofdstuk 2: Frederik Ruysch en zijn collectie in historische context	blz.12
Hoofdstuk 3: Ruysch en plaatsbepaling in de Verlichting	blz.17
Conclusie	blz.24
Literatuurlijst	blz.27

Inleiding

In augustus 1718 werd een bijzondere verzameling toegevoegd aan de museale collectie¹ van Peter de Grote in de Kunstkamera in Sint Petersburg. De verzameling, waar Peter de Grote dertigduizend gulden voor had neergelegd, was afkomstig van de Amsterdamse anatoom Frederik Ruysch, die geboren werd in Den Haag in 1638. Hij kwam uit een familie van juristen en ambtenaren en studeerde medicijnen in Leiden. Hij promoveerde in 1664 en in december 1666 werd hij leraar anatomie en chirurgie bij het College van Chirurgijns. Later werd hij ook nog benoemd tot hoogleraar Botanie. Ruysch zou door blijven werken tot aan zijn dood in 1731.² Naast deze officiële aanstellingen en functies hield Frederik Ruysch zich ook bezig met het prepareren van menselijke en dierlijke lichaamsdelen. Deze preparaten bewaarde hij thuis en zouden de collectie gaan vormen die uiteindelijk in de Kunstkamera geëindigd is.

Frederik Ruysch was niet de enige in zijn tijd die er een verzameling van bijzondere naturalia en artificialia op na hield. Rijke burgers en vorsten in de zeventiende eeuw presenteerden en legitimeerden zich vaak door middel van een bijzondere verzameling.³ Deze verzamelingen kunnen worden gezien als de voorlopers van huidige musea. Al sinds de zestiende eeuw begonnen mensen met het verzamelen van objecten en het opslaan hiervan in hun eigen ruimtes, die in die tijd studioli, estudes of kunst- und wunderkammern werden genoemd.⁴ Met het verstrijken van de tijd zijn er vele veranderingen opgetreden in de manier waarop werd verzameld, waarop werd gepresenteerd, wie er verzamelde en natuurlijk ook wie de toegang had tot de verzamelingen om deze te kunnen bezichtigen.

Ruysch begon met prepareren omdat volgens hem de anatomieboeken en de illustraties hierin hem ‘niet genoeg licht’ gaven voor de juiste bestudering van het menselijk

---

¹ In deze scriptie zullen de woorden ‘collectie’ en ‘verzameling’ door elkaar heen gebruikt worden voor één en hetzelfde. Vaak wordt bij een verzameling aan een privé collectie van een amateur gedacht en bij een collectie aan professionele instituties als musea, bibliotheken en universiteiten. In de zestiende tot achttiende eeuw was het onderscheid tussen particulier en institutioneel minder duidelijk en zijn vaak beide woorden van toepassing, waardoor van beide woorden gebruik gemaakt kan worden.

² Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, ‘Nederlands beroemdste anatoom’ <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 10-11-2015].

³ Jaap van der Veen, ‘Vorstelijke en burgerlijke verzamelingen in de Nederlanden vanaf het einde van de zestiende eeuw tot omstreeks 1700’, in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 117-144.

⁴ Elisabeth Scheicher, ‘De vorstelijke Kunst- und Wunderkammer’, in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 31-58.

lichaam.⁵ Er zijn verschillende redenen waarom juist de preparaten van Ruysch zo bijzonder waren. Ten eerste omdat hij zijn preparaten inspoot met gekleurde was. Hierdoor leek het net of de lichaamsdelen op sterk water niet van een dode afkomstig waren, maar leek het alsof ze nog leefden. Daarnaast versierde hij zijn preparaten in detail. Snijvlakken werden verstopt door bijvoorbeeld kanten manchetten. Ook de pot zelf werd afgedekt met mooie stof en soms nog versierd met diverse lichaamsdelen zoals stenen uit het menselijk lichaam of met opgespoten bloedvaten.⁶ De anatoom bewaarde zijn preparaten thuis en ontving hier collega artsen, natuurkundigen, filosofen, aristocraten en vorsten om zijn tentoonstelling te laten bekijken. Hij publiceerde zelfs geïllustreerde gidsjes met een uitgebreide beschrijving van de preparaten.⁷ Over de collectie en het verzamelen van Ruysch is door verschillende historici geschreven. Een van hen is Gijsbert van de Roemer, docent cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. In zijn artikel *From vanitas to veneration; The embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch* richt hij zich op de ontwikkeling van de collectie van de Amsterdamse anatoom door de jaren heen, en legt de nadruk op de constante dynamiek in de collectie.⁸

Verder is er door de Internationale Ruysch onderzoeksgroep onderzoek gedaan naar Frederik Ruysch. Deze onderzoeksgroep komt voort uit een samenwerking tussen musea en academici uit Rusland en Nederland. De twee musea die meededen aan het project waren het Peter de Grote Museum voor Antropologie en Etnografie en de Kunstkamera. De academici waren afkomstig van de Russische Academie van Wetenschappen en de Universiteit van Amsterdam. Samen hebben de medewerkers van het project een site opgezet waar veel algemene informatie te vinden is over het leven van Ruysch, zijn collectie en de historische context waarin deze geplaatst kan worden. Ook is er op de site informatie te vinden over de relatie tussen Ruysch en de Verlichting. Over de invloed van de Verlichting op het wetenschappelijk werk van de anatoom bestaat onenigheid, maar de Internationale Ruysch Onderzoeksgroep heeft hier een duidelijke mening over. Volgens deze onderzoeksgroep was Frederik Ruysch zeker een verlicht wetenschapper en de onderzoeksgroep stelt zelfs dat

---

⁵ Elisabeth Scheicher, 'De vorstelijke Kunst- und Wunderkammer', in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 31-58.

⁶ Gijsbert van de Roemer, 'From vanitas to veneration; The embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch', *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

⁷ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Nederlands beroemdste anatoom' <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 10-11-2015].

⁸ Gijsbert van de Roemer, 'From vanitas to veneration; The embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch', *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

Ruysch door het verkopen van zijn collectie degene was die de Verlichting en moderne wetenschap naar Rusland bracht.⁹ Voor deze stelling dragen zij een aantal argumenten aan. Als een van de kenmerken van de Nederlandse vroege Verlichting noemen ze het vergaren van werkelijkheidsgetrouwe kennis door bestudering van deze werkelijkheid. De rede en empirische waarnemingen zouden de basis voor kennis vormen. Aan de hand van de preparaten kan zeker vastgesteld worden dat ook Ruysch zijn vak uitoefende door bestudering van de objecten en dus van de werkelijkheid zelf. De Internationale Ruysch onderzoeksgroep gaat nog een stap verder en stelt dat de anatoom zijn collega's zelf opriep hun werk te baseren op hun eigen waarnemingen en niet teveel te vertrouwen op handboeken en de klassieken.¹⁰ Het tweede argument dat de onderzoeksgroep aandraagt is dat Ruysch verlicht genoemd kan worden omdat hij ook bijgeloof bestreed. Vroedvrouwen in zijn tijd hadden lang niet altijd volle kennis van alle zaken rondom een geboorte. Bij een miskraam werden er door sommige vroedvrouwen dan ook bovennatuurlijke krachten toegekend aan de foetus. Ruysch ging tegen dit bijgeloof in door natuurlijke verklaringen te zoeken.¹¹ Hij vond deze in zogenaamde 'zuigers', ofwel bloedklompen. Deze waren volgens de kraamvrouwen monstertjes die het vrouwelijk lichaam binnen vlogen en voor problemen zorgen. Ruysch prepareerde een van deze zuigers in zijn collectie Thesauris VI 67, en probeerde het bijgeloof te bestrijden door van zijn eigen bloed ook dergelijke zuigers te maken. Hij nam zijn eigen bloed af en liet dit stollen, om te laten zien dat een dergelijke prop dus geen monstertje was.¹² In Thesauris VII 39 schrijft hij het volgende: *'Als men ziet hoe bloed dat buiten zijn vaten is geraakt vervormt, dan is het niet te verwonderen dat bloed in de schede of in de baarmoederhals, na enige uren, dik en taai is geworden. Ja, hierdoor zijn sommigen zo bedrogen geworden, dat ze ons, op die wijze samengeklonterde stoffen, voor monsters willen opdringen'*¹³

Tegenover de Ruysch onderzoeksgroep staat Luuc Kooijmans, biograaf en auteur van het boek *De Doodskunstenaar*. Kooijmans baseert zijn oordeel over Ruysch op bronnen van een collega van de anatoom. Hij stelt dat de Verlichting op het gebied van Amsterdamse heekunde gepersonifieerd werd door Hendrik Ulhoorn. Ulhoorn was heelmester en lector in

---

⁹ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Nederlands beroemdste anatoom' <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 13-03-2016].

¹⁰ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Een verlicht wetenschapper' <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=ruysch-verlicht;c=ruysch;cc=ruysch;lang=nl>> [geraadpleegd op 08-01-2016].

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Frederik Ruysch, *Thesaurus anatomicus septimus. Het sevende anatomisch cabinet van Frederic Ruysch* (Amsterdam 1707) 39.

de ontleedkunde. Hij werd een ruime vijftig jaar na Ruysch geboren. Ulhoorn zelf ziet in het werk van Ruysch een verschil met zijn eigen werk en dat van tijdgenoten. Volgens de heelmeester baseerde Ruysch zich nog teveel op traditionele inzichten terwijl Ulhoorns generatie meer uit zou gaan van de ratio.¹⁴ De term verlicht of niet verlicht gebruikt Ulhoorn niet, maar hij verwijst wel naar periodes waarin de rede wel of niet leidend was bij het geven van wetenschappelijke verklaringen.¹⁵ De rede wordt vaak aangevoerd als een van de kernpunten van de Verlichting, en als deze niet dominant aanwezig was in het onderzoek van Ruysch, zoals Ulhoorn stelt, is het lastig om hem nog verlicht te noemen.

Zowel de Internationale Ruysch onderzoeksgroep als Kooijmans baseren hun oordeel over Ruysch en de Verlichting op wetenschap en de rede. Maar is dit wel genoeg om een oordeel te vellen over of hij verlicht was of niet? Verlichting is breder dan alleen wetenschap, ook zaken als religie, filosofie en politiek spelen een belangrijke rol.¹⁶ In deze scriptie zal gekeken worden naar wat de precieze aard van de relatie tussen de collectie van de anatoom en de Verlichting was. De hoofdvraag zal daarom zijn: Hoe verhoudt de verzameling van Frederik Ruysch zich tot de ontwikkeling van de Verlichting in de zeventiende en achttiende eeuw? In het onderzoek naar een antwoord op deze vraag zullen religie en wetenschap een grote rol spelen omdat deze zo nauw samenhangen met de Verlichting. Maar wat is die Verlichting dan precies? Om een oordeel te kunnen vellen over Ruysch als verlicht persoon moet er eerst een duidelijke definitie worden vastgesteld van de Verlichting. In het eerste hoofdstuk zal daarom gekeken worden naar wat de Verlichting precies was aan de hand van drie Verlichtingsconcepten. Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk gekeken worden naar Frederik Ruysch en zijn collectie, en ook hoe deze in historische context geplaatst kan worden. Het derde hoofdstuk gaat over de verhouding tussen Ruysch en de Verlichting. De scriptie zal afgesloten worden met een conclusie die zal bestaan uit een terugblik op de verschillende Verlichtingsconcepten en wat Ruysch en zijn collectie historici hier over zouden kunnen leren.

---

¹⁴ Luuc Kooijmans, *De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch* (Amsterdam 2004) 427.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Ernestine van der Wall, 'Religie en Verlichting; een veelzijdige verstandhouding', in: Ernestine van der Wall en Leo Wessels, *Een veelzijdige verstandhouding; Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007) 13-17.

Hoofstuk 1 Verlichtingsdebat

Voordat gekeken kan worden naar de relatie tussen de collectie van Frederik Ruysch en de Verlichting, moet eerst vastgesteld worden wat de definitie van Verlichting precies is. Tot op heden discussiëren historici over wanneer deze stroming opkwam en weer verdween, over op welke vlakken deze stroming van invloed was, maar vooral over wat deze stroming precies inhield. De vraag ‘wat is Verlichting’ kan niet snel beantwoord worden. Er zijn historische figuren die vaak gezien worden als iconen van de Verlichting, bijvoorbeeld Baruch Spinoza en Voltaire.¹⁷ Maar welke ideeën, overtuigingen of wereldbeelden maakten dat juist deze personen als ‘verlicht’ werden bestempeld? Een eenduidige definitie van de Verlichting is er niet, maar vele historici en filosofen hebben wel een idee over wat deze zou kunnen zijn.

In het traditionele Verlichtingsconcept van de twintigste eeuw worden de algemene factoren van de Verlichting benadrukt. Voorbeelden van academici die de Verlichting op deze manier benaderen zijn Amerikaans historicus Peter Gay en de Duitse filosoof Ernst Cassirer.¹⁸ Gay tracht in zijn tweedelige werk *The Enlightenment: an interpretation* een definitie te geven die de algemene factoren van de Verlichting benadrukt. Hij wil in het bestuderen van de Verlichting afstand doen van polemieken en de Verlichting op meer synthetische wijze bestuderen.¹⁹ Gay noemt enkele voorbeelden van verlichte denkers die mijlenver uit elkaar lijken te staan zoals Hume en Condorcet of Holbach en Lessing, en ziet ook in dat niet al deze mensen en hun ideeën over één kam geschoren kunnen worden. Toch is hij er van overtuigd dat er in hun werk en denkwijze ook overeenkomsten aan te tonen zijn.²⁰ Hij noemt de Verlichting daarom een cultureel klimaat. De stroming zou een cultureel klimaat geweest zijn waarin kritiek en kracht de kern vormden.²¹ In deze filosofische familie, zoals Gay de verlichte denkers noemt, was er sprake van een gemeenschappelijk programma. Alle Verlichte denkers hielden zich bezig met secularisatie, de verheffing van de rede, de scheiding der machten en vooral vrijheid, zoals de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van de handel.²²

---

¹⁷ Ernestine van der Wall, ‘Religie en Verlichting; een veelzijdige verstandhouding’, in: Ernestine van der Wall en Leo Wessels, *Een veelzijdige verstandhouding; Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007) 13-15.

¹⁸ Peter Gay, *The Enlightenment: an interpretation, The Rise of Modern Paganism* (New York 1977); Ernst Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung* (Tübingen 1932).

¹⁹ Peter Gay, *The Enlightenment: an interpretation, The Rise of Modern Paganism* (New York 1977) 9.

²⁰ Ibidem 10.

²¹ Ibidem 10-11.

²² Ibidem 3.

Een meer heterogene benadering wordt onder andere gehanteerd door Dorinda Outram, historica aan de universiteit van Rochexter. In haar boek *The Enlightenment* stelt zij zich de vraag: wat is de Verlichting? Volgens Outram is de Verlichting geen unitaire entiteit waarin rationaliteit en wetenschap de boventoon voerden of waarin filosofie de bindende factor was. Er was dus geen sprake van een homogene en intellectuele ontwikkeling.²³ Ze staat dan ook tegenover Gay die meer aandacht legt op de universele waarden van de Verlichting²⁴. Outram stelt dat er vele verschillende soorten Verlichting zijn: nationale en regionale, Katholiek en Protestant of Europees en niet-Europees. Deze diversiteit leidt er toe dat het niet mogelijk is één definitie van de Verlichting te geven.²⁵ Volgens Outram zouden we de Verlichting moeten zien als: *'a capsule containing sets of debates which appear to be characteristic of the way in which ideas and opinions interacted with society and politics.'*²⁶ De Verlichting is dus niet alleen afstand doen van religie en de opkomst van moderniteit.²⁷

Een Verlichtingsconcept dat gebaseerd is op een totaal ander perspectief dan hetero- of homogeniteit is het concept waarin uitgegaan wordt van verschillende stromingen binnen de Verlichting. De meest bekende historicus die dit concept hanteert is Jonathan Israel. In zijn bekende werk *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 150-1750* maakt Israel een onderscheid tussen een gematigde hoofdstroom en een radicale onderstroom binnen de Verlichting.²⁸ Hij benadert de Verlichting dus op geheel andere wijze dan Gay en Outram.²⁹ De achttiende-eeuwse gematigde stroom denkers besteedden vooral hun aandacht aan intolerantie, bijgeloof en onwetendheid. De radicale stroom zou al opkomen vanaf 1650, en dan vooral in Nederland. Als belangrijkste voorbeeld van deze radicale stroming noemt Israel Spinoza, onder andere omdat deze het geloof volledig verwierp.³⁰ De gematigde stroom in de achttiende eeuw heeft volgens Israel vooral voortgeborduurd op de radicale stroom van jaren eerder. Het is volgens hem dan ook de radicale stroom die voor kritiek op geloof, traditie en autoriteit heeft gezorgd en die de essentie van de Verlichting vormt. Bij het bestuderen van de Verlichting is er volgens Israel te weinig aandacht voor deze radicale

---

²³ Dorinda Outram, *The Enlightenment* (New York 2013) 3-4.

²⁴ Peter Gay, *The Enlightenment: an interpretation, The Rise of Modern Paganism* (New York 1977) 9.

²⁵ Dorinda Outram, *The Enlightenment* (New York 2013) 7.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem 3-4.

²⁸ Jonatan Isreal, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 150-1750* (Oxford 2001) 3-22.

²⁹ David Harvey, 'Religion(s) and the Enlightenment' *Historical reflections* 40 (2014) 1-6. ; Dorinda Outram, 'Reviewed Work: Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750 by Jonathan I. Israel' *The British Journal for the History of Science* 34 (Cambridge 2001) 464-466.

³⁰ Jonatan Isreal, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 150-1750* (Oxford 2001) 157-174.

verlichtingsdenkers.³¹ Outram stelt dat het werk van Israel de aandacht legt op een onderwerp dat in de geschiedenis niet genoeg benadrukt wordt, namelijk de Nederlandse kant van de Verlichting. Toch geeft ze ook kritiek op het werk. Zo wordt het begrip ‘moderniteit’ dat Israel in zijn titel gebruikt volgens haar niet voldoende toegelicht en wordt de politieke en religieuze onrust in de door hem behandelde tijd niet genoeg genoemd. Volgens Outram moet deze maatschappelijke context waarin de Verlichting zich heeft ontwikkeld meer behandeld worden om een compleet beeld van de Verlichting in Nederland te kunnen geven.³²

Of er sprake is van één Verlichting of niet en in hoeverre verlichte denkers van elkaar verschilden kan dus geen eenduidig antwoord gegeven worden. Vanwege deze verschillen in definitie zal hier dan ook niet gewerkt worden met één Verlichtingsconcept maar met meerdere concepten. Toch zijn er wel zaken die met zekerheid aangestipt kunnen worden als onderdeel van de Verlichting, en die ook in verschillende mate bij alle historici die nadenken over de Verlichting voorkomen. Dit zijn ten eerste de ontwikkelingen op het gebied van geloof. Het is overdreven om te zeggen dat Verlichting en secularisatie altijd hand in hand gaan, maar de manier waarop mensen met hun geloof omgingen en hoe ze er over dachten is in de Verlichting zeker veranderd.³³ Daarnaast is er ook een grote rol weggelegd voor de rede en voor de opkomst van modern wetenschappelijk denken in de Verlichting.

---

³¹ Ibidem 14-22.

³² Dorinda Outram, ‘Reviewed Work: Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750 by Jonathan I. Israel’ *The British Journal for the History of Science* 34 (Cambridge 2001) 464-466

³³ Ernestine van der Wall, ‘Religie en Verlichting; een veelzijdige verstandhouding’, in: Ernestine van der Wall en Leo Wessels, *Een veelzijdige verstandhouding; Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007) 13-15.

Hoofdstuk 2 Frederik Ruysch en zijn collectie in historische context

De Republiek had in de zeventiende eeuw een afwijkend karakter in vergelijking met de meeste andere landen in Europa in die tijd. In veel Europese landen regeerden vorsten, maar de Republiek had een federale staatsinrichting. Ook was de Republiek een wereldmacht op het gebied van zeevaart en commercie.³⁴ De Nederlanders werden door tijdgenoten vaak gezien als boerse en onbeleefde lui, maar werden tegelijkertijd bewonderd vanwege hun imponerende culturele en wetenschappelijke circuit.³⁵ Vanwege hun vele overzeese contacten en wetenschappelijke interesse is het dan ook niet vreemd dat er in de Republiek veel verzameld werd.³⁶ Twee soorten objecten waren daarnaast ook relatief makkelijk verkrijgbaar in de Verenigde Provinciën. Allereerst waren er de exotische voorwerpen die uit Oost- en West Indië kwamen. Daarnaast produceerden de inwoners van de Republiek in de zeventiende eeuw ook veel schilderijen en prenten van hoge kwaliteit en konden zij daardoor dus makkelijk aan schilderijen en prenten voor hun verzamelingen komen.³⁷

De personen die een verzameling vergaarden in Nederland behoorden ook tot een andere maatschappelijke klasse dan de verzamelaars in de rest van Europa. Waar in landen als Italië en Frankrijk vooral verzameld werd door vorsten, hoge geestelijken en instituties als universiteiten, lag in Nederland het zwaartepunt bij burgers uit de stedelijke elite en gegoede middenklasse. Regenten, kooplieden, artsen, apothekers, drogisten, dominees en ambachtslieden als schilders en zilversmeden waren in de Republiek vaak mensen die verzamelden.³⁸ Er waren vele verschillende motivaties voor het verzamelen. Een motief was bijvoorbeeld status: door het hebben van een goede collectie zouden verzamelaars meer aanzien en meer contacten met andere verzamelaars vergaren die anders niet bereikbaar zouden zijn. Maar ook andere motieven kunnen geopperd worden, zoals wetenschappelijke nieuwsgierigheid, esthetiek of het verzamelen zien als een investering. Een laatste en zeer

---

³⁴ Roelof van Gelder, 'Liefhebbers en geleerde luiden: Nederlandse kabinetten en hun bezoekers', in: Renee Kistemaker en Ellinoor Bergvelt (red.), *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle 1992) 259-260.

³⁵ Zacharias Conrad von Uffenbach en Paul Hofijzer, *An eighteenth-century German bibliophile in Holland* (Woubrugge 1997).

³⁶ Roelof van Gelder, 'Liefhebbers en geleerde luiden: Nederlandse kabinetten en hun bezoekers', in: Renee Kistemaker en Ellinoor Bergvelt (red.), *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle 1992) 259-292.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem 260-265.

belangrijk motief voor verzamelen was religie. Een verzameling zou een manier zijn om Gods schepping te bestuderen. Vaak is er sprake van een combinatie van meerdere motieven.³⁹

De collecties verschilden per verzameling en per verzamelaar. De soorten objecten die verzameld werden kunnen in vele categorieën onderverdeeld worden, maar grofweg kan er een onderscheid gemaakt worden tussen naturalia en artificialia. Naturalia zijn voorwerpen die afkomstig zijn uit de natuur. In deze categorie ging het vaak om bijzondere voorwerpen uit de natuur zoals exotische dieren zoals de pipapipa pad en bijzondere gesteenten. Onder artificialia verstaan we objecten die gemaakt zijn door de mens. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld een uitzonderlijk mooi schilderij of Romeinse munten. Toch lopen deze twee categorieën ook nog wel eens door elkaar en was het lastig te beoordelen tot welke categorie een bepaald voorwerp behoorde. Een voorbeeld hiervan is een gegraveerde schelp. De schelp komt uit de natuur maar de bewerking er van is afkomstig van de mens.⁴⁰

Zoals al eerder genoemd werd de collectie van Ruysch opgekocht door Peter de Grote en naar Sint Petersburg vervoerd. Enkele preparaten zijn nog steeds te zien in de Kunstkamera, maar met de jaren zijn er vele preparaten verloren gegaan. Toch hebben historici tegenwoordig nog veel kennis over de preparaten uit de collectie. Reden hiervoor is dat Ruysch en andere tijdgenoten meerdere catalogi hebben gemaakt van wat de anatoom zoal bezat, waar een duidelijk en gedetailleerd beeld van de collectie werd gegeven.⁴¹ De collectie van Ruysch nam vijf kamers in zijn huis in Amsterdam in beslag en was opgesteld in verschillende kasten of kabinetten, die thesauri werden genoemd. Per kast werd er een catalogus opgesteld. Vaak werden bij Nederlandse verzamelaars de collecties beschreven in een beperkte inventaris van alle objecten, meestal voor commerciële doeleinden. Ruysch had met zijn catalogi een ander doel: het weergeven van de collectie voor alle geïnteresseerden.⁴²

Bijzonder aan de inhoud van de collectie van Ruysch was dat het geen historisch materiaal bevatte en dat bijna alle objecten preparaten van mens en dier waren. Daarnaast was er sprake van een fascinatie voor rariteiten en niet zozeer voor de alledaagse naturalia.

---

³⁹ Bert van de Roemer, 'Neat Nature: The Relation between Nature and Art in a Dutch Cabinet of Curiosities from the Early Eighteenth Century', *History of Science* 42 (2004) 47-84.

⁴⁰ Roelof van Gelder, 'Liefhebbers en geleerde luiden: Nederlandse kabinetten en hun bezoekers', in: Renee Kistemaker en Ellinoor Bergvelt (red.), *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle 1992) 259-292.

⁴¹ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Zijn preparaten' <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 17-12-2015].

⁴² Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere: Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715* (Groningen 2004) 215-276.

Voorbeelden hiervan zijn een Siamese tweeling en de pipapipa pad.⁴³ Ruysch beheerste verschillende technieken en had meerdere manieren om een preparaat zo mooi mogelijk te presenteren. Zo combineerde hij verschillende lichaamsdelen om een bepaald tafereel te creëren, bijvoorbeeld een hand van een foetus die een kinderhart vasthoudt. Ook gebruikte hij hier dieren voor, bijvoorbeeld een gekko die een kind in zijn bek houdt. Daarnaast versierde hij de preparaten met dure stoffen en linten om snijvlakken en andere oneffenheden te bedekken. De deksels van de potten waarin de preparaten zaten versierde hij ook met mooie stoffen en bepaalde lichaamsdelen zoals nierstenen. Een laatste decoratieve techniek waar Ruysch zich mee bezig hield, was het samenstellen van beeldjes en kunstwerkjes van diverse onderdelen van het menselijk lichaam. Zo maakte hij bijvoorbeeld landschapjes van stenen uit nier of blaas waar skeletten van foetussen op waren bevestigd. Dit geheel werd verder versierd met opgespoten bloedvaten en verschillende attributen die gemaakt waren uit onderdelen van het lichaam, zoals een zakdoekje van weefsel. Deze kunstwerken werden vaak nog versierd met een moraliserende tekst in het Latijn. Van deze kunstwerken is er helaas geen bewaard gebleven, maar ze zijn bekend omdat ze ook getekend waren in de catalogi.⁴⁴ Juist vanwege deze esthetische kunstwerken wordt tegenwoordig niet alleen naar Ruysch gekeken als anatomist of wetenschapper maar ook als kunstenaar.⁴⁵ Belangrijk is om vast te stellen dat deze scheiding in beroepsgroepen nu heel anders is dan in de zeventiende en achttiende eeuw. Zo was er van de kunstwerken ook een uitvoerige medische beschrijving van elk onderdeel, waar het vandaan kwam en onder welke omstandigheden. Bijvoorbeeld deze steen is afkomstig uit de blaas van een zesendertig jarige vrouw die last had van buikpijn. De combinatie van medische wetenschap en esthetische kunst ligt dus dicht bij elkaar. Recente onderzoekers maken een onderscheid tussen de beroepen medicus en kunstenaar, maar Ruysch zelf lijkt destijds dat verschil niet op te merken. Hem indelen in een recent vastgestelde beroepsgroep is ook niet mogelijk.⁴⁶

De collectie van Ruysch was zeker geen statisch geheel. Tijdens zijn leven als verzamelaar werden er telkens nieuwe voorwerpen toegevoegd en nadat Ruysch zijn collectie verkocht aan Peter de Grote in 1717 begon hij met het verzamelen van objecten voor een nieuwe collectie. De ontwikkelingen in de collectie van Ruysch zijn ook terug te vinden in de

---

⁴³ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Zijn preparaten' <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 17-12-2015].

⁴⁴ Gijsbert van de Roemer, 'From vanitas to veneration: the embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch', *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-168.

⁴⁵ Rienk Vermij, 'Versierd met een takje van bloedvaten', *NRC Handelsblad* (11 maart 2005).

⁴⁶ Ibidem.

catalogi omdat deze in verschillende jaren zijn geschreven. Gijsbert van de Roemer onderscheidt in zijn artikel *From vanitas to veneration* drie fasen in de ontwikkeling van de collectie van Ruysch. De eerste fase baseert hij op de catalogus *Museum Anatomicum Ruyschianum* uitgegeven in 1691. De catalogus geeft de collectie uit het jaar van uitgave weer die het resultaat is van achtentwintig jaar verzamelen. De tweede fase baseert hij op tien catalogi die gepubliceerd zijn tussen 1701 en 1716 en een overzicht bieden van de objecten in de verzameling. De derde fase van verzamelen, na de verkoop van de eerdere collectie aan Peter de Grote, worden beschreven in twee catalogi die uitgegeven werden in 1724 en 1728. De derde fase sluit qua indeling en gedachtegang aan bij de tweede fase en het grootste omslagpunt in de collectie bevindt zich daarom tussen de eerste twee fasen.⁴⁷

In de eerste fase bestond de collectie uit tien kasten, waarvan acht gevuld met droge preparaten van mens en dier en twee gevuld met herbaria. De kasten waren versierd met individuele foetus skeletten en inscripties die uitgingen van de vanitasgedachte. De vanitasgedachte houdt in dat het leven op aarde vergankelijk en tijdelijk is en dat de mens zich moet focussen op het leven na de dood. Deze gedachte heeft een sterk christelijke achtergrond.⁴⁸ Voorbeelden van enkele van deze inscripties zijn bijvoorbeeld ‘*Waarom zoude ik die dingen willen beminnen, die in de Werelt zyn?*’ of ‘*De Mensche van een Vrouw geboren, en eenen kleenen tyd leevende, is vol van gebreeken.*’⁴⁹ Deze versieringen waren op verschillende plaatsen in de kasten aangebracht en er is geen duidelijke organisatorische structuur in terug te vinden. In de tweede fase is er sprake van een grote omslag vanwege de ontwikkelingen op het gebied van prepareren. Preparateurs werden steeds beter in de techniek van natte preparaten en deze vervingen daarom de droge, zo ook in de collectie van Ruysch.⁵⁰ Deze verandering zorgde voor een grote reorganisatie van de collectie. Niet langer stonden er droge preparaten in de kast maar de kasten werden nu gevuld door preparaten in een pot sterk water. In deze fase begint Ruysch ook met het maken van zijn beroemde kunstwerken, ook wel tableaux genoemd. Deze tableaux werden vaak gemaakt van oude droge preparaten waar geen ruimte meer voor was en werden ook opgesteld in de kasten, nu tussen vele potten. Ook lijkt symmetrie, orde en regelmatigheid een grotere rol te gaan spelen in de manier waarop de natte preparaten in de kasten werden opgesteld. Helaas worden de exacte opstellingen niet

---

⁴⁷ Gijsbert van de Roemer, ‘From vanitas to veneration: the embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch’, *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

⁴⁸ Eric Jorink, *Wetenschap en wereldbeeld in de Gouden eeuw* (Hilversum 1999) 10-23.

⁴⁹ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, ‘Zijn beschrijvingen’ <<http://ruysch.dpc.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 17-12-2015].

⁵⁰ Gijsbert van de Roemer, ‘From vanitas to veneration: the embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch’, *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

weergegeven in de catalogi, waardoor dit niet met zekerheid gesteld kan worden. Toch zijn er wel afbeeldingen die hier op wijzen. Zo wordt er een kamer afgebeeld vol preparaten welke te groot was om zich werkelijk in het huis van Ruysch bevonden te hebben, maar die ons wel veel informatie over de indeling van de preparaten geeft. Op de tekening zijn de kasten namelijk ordelijk en symmetrisch ingedeeld, wat twee conclusies tot gevolg zou kunnen hebben volgens Roemer. Allereerst zou de tekening gebaseerd kunnen zijn op de werkelijke indeling van de collectie van Ruysch, dan zouden we kunnen stellen dat er inderdaad sprake was van een ordelijke manier van opstellen in de tweede fase. De tweede conclusie die Roemer trekt aan de hand van deze tekening is dat als de tekening niet gebaseerd was op de werkelijke indeling van de preparaten, er wel een bepaald ideaal dat Ruysch had over ordelijke indeling wordt weergegeven. Dit zou betekenen dat de collectie van Ruysch zelf niet ordelijk ingedeeld was maar dat deze manier van indelen door hem wel als ideaal werd gezien.⁵¹ Deze manier van ordenen zou ook aansluiten bij voorkeuren en ontwikkelingen bij verzamelende tijdgenoten van Ruysch zoals Albertus Seba en Simon Schijnvoet: er wordt meer aandacht besteed aan het geheel van de collectie en er wordt gestreefd naar een harmonieus geheel. Ook is opvallend dat het aantal inscripties dat uitging van de vanitasgedachte in deze periode sterk afnam.⁵²

De collectie van Ruysch heeft dus verschillende vormen gekend, maar in hoeverre zou gesteld kunnen worden dat deze beïnvloedt werden door de ontwikkeling van de Verlichting?

---

⁵¹ Gijsbert van de Roemer, 'From vanitas to veneration: the embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch', *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

⁵² *Ibidem*.

Hoofdstuk 3 Ruysch en plaatsbepaling in de Verlichting

De onderdelen wetenschap, rede en religie komen in alle drie de Verlichtingsconcepten terug. Daarom zal de ontwikkeling van de collectie van Ruysch getoetst worden aan deze onderdelen. In de zestiende en zeventiende eeuw is er sprake van een verandering en omschakeling in de manier waarop Europeanen naar de wereld om zich heen keken. Tot de zestiende eeuw was er voornamelijk sprake van een metafysisch-religieus of emblematisch wereldbeeld; mensen probeerden met gezond verstand en een flinke portie religie de wereld om hen heen in een alomvattende verklaring te passen.⁵³ Deze manier van kijken werd gebaseerd op vroege natuurfilosofen zoals Aristoteles. Vanaf de zestiende eeuw kwam er een nieuw wereldbeeld op dat het metafysisch-religieuze beeld steeds verder van het toneel verdringt: het ‘modern’ wetenschappelijk wereldbeeld.⁵⁴

Een van de grootste schakels van de wetenschappelijke revolutie is dus een paradigmawisseling, ofwel de overstap van de oude filosofie van Aristoteles naar de nieuwe filosofie van filosofen als René Descartes en Francis Bacon. Het klassieke wereldbeeld van Aristoteles stelde dat de aarde het centrum van het universum was en dat de zon en andere hemellichamen om de aarde heen draaiden.⁵⁵ De manier van kennisvergaring in dit paradigma was inductie: natuur-theorieën zouden gebaseerd moeten zijn op de wereld om de onderzoeker heen. Universele uitspraken over de natuur werden gebaseerd op individuele waarnemingen. Experimenteren zou dus ook geen goede manier van observeren zijn, want dan werd er een situatie gecreëerd die niet volledig waarheidsgetrouw was.⁵⁶ Een bijzondere eis die Aristoteles aan deze universele uitspraken stelde was dat ze ook vanzelfsprekend waren en daardoor op hun beurt individuele waarnemingen konden verklaren.⁵⁷ Een derde belangrijk onderdeel van het Aristotelische wereldbeeld is de teleologie van dingen. Aristoteles stelde dat alle dingen in het universum een doeleinde hebben en dat dit doeleinde de reden tot verandering in de natuur is. Het doel van, bijvoorbeeld, een steen is om een plek te vinden zo laag mogelijk bij de aarde. Als een steen opgetild wordt en daarna losgelaten, dan zal deze vallen omdat het zijn doel is om zo dicht mogelijk bij de aarde te zijn.⁵⁸

---

⁵³ William Asworth, ‘Natural history and the emblematic worldview’, in: David Lindberg en Robert Westman, *Reappraisals of the Scientific Revolution* (Cambridge 1990) 303-332.

⁵⁴ Steven Shapin, *The Scientific Revolution* (Chicago 2008) 161-178.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Walter Leszl, ‘Knowledge of the Universal and Knowledge of the Particular in Aristotle’, *The Review of Metaphysics* 26 (1972) 278-313.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

Dit paradigma werd ook gebruikt door de Rooms-katholieke kerk omdat er in dit paradigma gesproken kan worden van teleologisch godsbewijs. Dit houdt in dat er gevraagd wordt naar het doel van een bepaald doeleinde wat leidt tot een ontelbare reeks van doelen. In de christelijke traditie eindigt deze reeks bij een ‘hoger doel’, namelijk God.⁵⁹

Vanaf de zestiende eeuw traden er langzaam barstjes op in dit Aristotelische paradigma en begonnen verschillende mensen te twijfelen aan de autoriteit van dit wereldbeeld. Nieuwe natuurtheorieën komen op en krijgen steeds meer aanhang vanaf de vroege zeventiende eeuw. Een van de eerste denkers die de filosofie van Aristoteles verwierp was René Descartes. Hij ging niet uit van een teleologisch wereldbeeld maar juist van een mechanisch wereldbeeld. In deze visie op de wereld was er geen sprake van doelmatigheid maar van wetmatigheid. Natuurverschijnselen trachtte hij te verklaren aan de hand van natuurwetten. In zijn manier van onderzoeken ging hij niet uit van inductie en directe observatie uit de wereld om zich heen, maar juist van deductie, de wiskunde en rationeel denken⁶⁰. Duidelijk is dus dat het wereldbeeld van de nieuwe filosofie recht tegenover het wereldbeeld van de oude filosofie staat. Ook Francis Bacon was een denker binnen de nieuwe filosofie die van grote invloed was op de wetenschappelijke revolutie. Bacon was net als Aristoteles een voorstander van de inductieve methode, maar was in tegenstelling tot de klassieke filosoof wel voorstander van experimenteren. Bacon ging uit van de empirie voor het opstellen van wetenschappelijke theorieën. Hij bestudeerde de zaken in de natuur om hem heen en trachtte zo wetmatigheden te ontdekken.⁶¹ Al sinds Bacon en Descartes in de zeventiende eeuw begint het emblematisch wereldbeeld te verdwijnen en gaan wetenschappers zich steeds meer focussen op de systematische ordening van planten en dieren en daarmee de wereld om hen heen. Tot halverwege de achttiende eeuw waren er veel verschillende methoden in gebruik voor deze systematiek die enorm verschilden en elkaar soms zelfs tegenspraken. Een einde aan deze chaos werd gemaakt door Carlos Linnaeus, een Zweeds plantkundige. Hij verdeelde de natuur in verschillende rijken op hiërarchische wijze, namelijk klassen, orden, geslachten en soorten.⁶²

Deze ontwikkelingen op het gebied van wetenschap zijn door diverse historici en museologen gekoppeld aan het verzamelen. Een van de hypothesen die betrekking heeft op dit

---

⁵⁹ Ernst Mayr, *Toward a New Philosophy of Biology: Observations of an Evolutionist* (Harvard 1988) 56-61.

⁶⁰ Steven Shapin, *The Scientific Revolution* (Chicago 2008) 161-178.

⁶¹ Ernst Mayr, *Toward a New Philosophy of Biology: Observations of an Evolutionist* (Harvard 1988) 56-61.

⁶² Rob Visser, ‘De ontwikkeling van het natuurhistorische museum sedert 1750’, in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 197-198.

onderzoeksveld is die van Klaas van Berkel, hoogleraar geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen die zich specialiseert in cultuur-, ideeën- en wetenschapsgeschiedenis. In het verzamelwerk *De wereld binnen handbereik* schrijft hij een hoofdstuk waarin hij stelt dat de zeventiende-eeuwse naturaliënkabinetten ons iets kunnen vertellen over de ontwikkelingen van natuurwetenschap in deze periode. Hij baseert zijn verhaal op diverse particuliere verzamelingen zoals die van Paludanus, de familie Swammerdam en Nicolaes Witsen, maar ook op institutionele verzamelingen als die van de Hortus Botanicum en het Theatrum Anatomicum.⁶³ De verzamelingen zouden volgens van Berkel een onderdeel zijn van de ‘infrastructuur van de wetenschap’: geleerden en wetenschappers konden in verzamelingen terecht voor bewijsmateriaal voor hun boeken. In de zestiende en zeventiende eeuw werden wetenschappers overstelpt met nieuwe planten, dieren, gesteenten enzovoorts en er ontstond een netwerk van mensen die zich bezig hielden met het in kaart proberen te brengen van deze nieuwe kennis over de wereld aan de hand van een verzameling. Al deze nieuwe gegevens werden geplaatst in het oude kader van filosofen of wetenschappers als Plinius en Aristoteles.⁶⁴ Omslagpunt werd de achttiende eeuw toen er meer helderheid in de materie kwam en wetenschappers begonnen met een nieuwe indeling van de natuur aan de hand van een ver doorgevoerde taxonomie. De ideeën van Linnaeus, Bacon en Descartes kregen meer voet aan de grond en fysico-theologie ging een grotere rol spelen. Van Berkel gebruikt de metafoor van ‘het boek der nature’ om de rol van fysico-theologie in de vroegmoderne wetenschap te verduidelijken. De verschillende onderdelen van de natuur zouden samen één geheel vormen, net zoals verschillende teksten samen de Bijbel vormen.⁶⁵

Een tweede historische ontwikkeling op het gebied van verzamelen in de vroegmoderne tijd komt naar voren in het werk *‘Het Boeck der Natuere’: Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping, 1575-1715* van Eric Jorink, bijzonder hoogleraar aan de universiteit van Leiden en gespecialiseerd in wetenschappelijke cultuur van de vroegmoderne tijd. Jorink legt de nadruk op religie en de Verlichting in de zeventiende en achttiende eeuw. Hij stelt zichzelf de vraag of religieuze motieven een rol hebben gespeeld bij het verzamelen.⁶⁶ In *het Boeck der Natuere* oppert hij verschillende motieven voor

---

⁶³ Klaas van Berkel, ‘Citaten uit het boek der natuur; zeventiende-eeuwse Nederlandse naturaliënkabinetten en de ontwikkeling van de natuurwetenschap’, in: Renee Kistemaker en Ellinoor Bergvelt (red.), *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle 1992) 177-181, 181-138, 184-186.

⁶⁴ Ibidem 190.

⁶⁵ Ibidem. 169-191.

⁶⁶ Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere: Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715* (Groningen 2004) 216-217.

verzamelen, zoals status of belegging, maar richt hij zijn aandacht vooral op mensen die zich uit religieuze motieven bezig hielden met verzamelen, de Bijbel en de natuur. Vooral theologen en humanistische geleerden die in contact stonden met het Leidse intellectuele milieu speelden hierbij een belangrijke rol omdat in deze intellectuele context de relatie tussen religie en natuurfilosofie zo prominent aanwezig was. In de zeventiende eeuw zouden religieuze motieven terug te zien zijn in collecties omdat de verzamelaars de rariteiten die ze verzamelden zagen als manifestaties van Gods scheppende almacht. Een voorbeeld hiervan is de rariteitenverzameling van Paludanus in Leiden.⁶⁷ Daartegenover stonden de naturaliënkabinetten van de achttiende eeuw. Deze behielden hun religieuze connotaties maar verzamelaars zagen nu de rol van God in de wonderlijke veelvormigheid van de eigentijdse wereld en legden veel meer de nadruk op een onderliggende natuurlijke orde en dus minder op zeldzaamheden. Jorink ziet twee ontwikkelingen in de zeventiende eeuw als basis voor deze verandering: de opkomst van de tekstkritiek en een verandering in de manier van het presenteren van verzamelingen.⁶⁸ Jorink is het met Van Berkel eens over de metafoor van het boek der nature, maar weet wel het werk van Van Berkel te verdiepen door ‘het boek van nature’ op verschillende manieren te benaderen, namelijk via betekenis en via structuur. De diepere betekenis van de natuur als boek ziet hij als een zeventiende-eeuws bijna emblematisch fenomeen met de verzamelaar als letterkundige. Met de structuur van het boek doelt hij op de achttiende eeuw. Hierin zou er meer gezocht worden naar een overzicht en duidelijk samenhang tussen teksten, met de verzamelaar als taalkundige⁶⁹. De hypothesen van Jorink en van Van Berkel komen voor een groot deel overeen, en dit is geen toeval. Jorink stelt in zijn voorwoord dat het werk van Van Berkel hem heeft aangezet tot het schrijven van *het boeck der Natuere*⁷⁰.

Uit de werken van Jorink en Van Berkel blijkt dat er ook naar religie gekeken moet worden om ontwikkelingen op het gebied van verzamelen te bestuderen. Al voordat Ruysch geboren was werd er verzameld en nam religie in dit verzamelen een speciale rol in. De manier waarop een verzameling God kon eren is door de eeuwen heen enorm veranderd. In de vorstelijke Kunst- und Wunderkammern van de zestiende eeuw is er al sprake van dit eren via een collectie. De vele verschillende voorwerpen in de Kunst- und Wunderkammer, zoals die van Ferdinand II, kunnen tegenwoordig gezien worden als een allegaartje van verschillende

---

⁶⁷ Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere: Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715* (Groningen 2004) 223-230.

⁶⁸ Ibidem 275.

⁶⁹ Ibidem 276.

⁷⁰ Eric Jorink, ‘Woord vooraf’ <http://www.dbnl.org/tekst/jori009boec01_01/jori009boec01_01_0001.php> [geraadpleegd op 04-01-2016].

objecten zonder enige relatie. In de zestiende eeuw keken verzamelaars hier echter heel anders tegenaan. De verschillende objecten hadden als doel de kosmische orde van het universum te weerspiegelen, en de plaats van de mens en God hierin.⁷¹

Een beroemd voorbeeld dat deze museale mini-kosmos uitlegt is de *Historie van de beide grote werelden* van Robert Fludd uit 1617. Op deze afbeelding zien we de kosmische orde uitgelegd. God, afgebeeld als wolk, heerst over de natuur, afgebeeld als jonge vrouw, middels een keten. De natuur heeft vervolgens een tweede keten vast die naar een aap leidt, de aap staat hier voor de mens. Deze drie figuren zijn de hoofschakels in een tekening die het universum moet voorstellen. De tekening bestaat uit een stelsel van verschillende cirkels die samen het universum weergeven.⁷² De buitenste cirkel is de hemel, daarna komen de planeten en de laatste cirkel stelt de aarde voor. Binnen de cirkel van de aarde zijn er kleinere cirkels die verschillende dieren, planten maar ook vormen van kunst voor moeten stellen⁷³. Kunst is in deze afbeelding een breed begrip. Het omvat niet alleen die zaken die tegenwoordig worden gezien als kunst zoals muziek en schilderkunst, maar omvat ook het beheersen van de wetenschap om de natuur te begrijpen. Het geheel van een collectie als microkosmos vormt dus een geheel dat steeds terug te leiden valt naar de scheppende almacht van God.⁷⁴ In de collectie van Ruysch komt het zestiende-eeuwse idee van een verzameling als microkosmos niet terug. Dit valt te verklaren doordat deze symbolisch-allegorische benadering steeds meer komt te vervallen vanaf halverwege de zestiende eeuw. Objecten worden dan steeds meer gezien als voorwerpen op zichzelf en minder bestudeerd in emblematische context. Deze verschuiving kwam tot stand door het humanisme en door toevoer van nieuwe natuurwetenschappelijke informatie uit verre landen. De combinatie van deze nieuwe kennis en de ontwikkeling van de drukpers maakte dat deze ook beter verspreid werd.⁷⁵ Deze nieuwe fase waarin er steeds meer interesse kwam voor de bestudering van de natuur op zichzelf, maar waarin religie een grote rol bleef spelen, zou blijven duren tot de eerste jaren van de totstandkoming van de collectie van Ruysch. Het verzamelen in de laat zestiende tot vroeg zeventiende eeuw had dus twee gezichten. Meer rationele tentoonstellingscriteria kwamen op en collecties werden vaak tot stand gebracht door professionals zoals dokters en botanici die de collectie gebruikten voor onderzoek. Anderzijds was er nog steeds veel aandacht voor de

---

⁷¹ William Asworth, 'Natural history and the emblematic worldview', in: David Lindberg en Robert Westman, *Reappraisals of the Scientific Revolution* (Cambridge 1990) 303-332.

⁷² Elisabeth Scheicher, 'De vorstelijke Kunst- und Wunderkammer', in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 47-49.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

wonderbaarlijke objecten die afweken van de ‘normale’ natuur omdat dit een bewijs zou zijn voor Gods scheppende almacht. Hij kon immers deze ‘normale’ natuur veranderen als Hij dit wilde.⁷⁶

De vroege collectie van Ruysch lijkt bijna naadloos aan te sluiten bij deze manier van verzamelen. Ruysch verzamelde allerlei verschillende lichaamsonderdelen, maar de preparaten van wonderlijke natuurverschijnselen zoals een Siamese tweeling lijken het meeste aandacht gekregen te hebben in zijn beschrijvingen in de *Thesaurus anatomicus septimus*.⁷⁷ Daarnaast is ook de vanitasgedachte alom aanwezig in deze fase van verzamelen. Objecten worden vergezeld van teksten die moeten wijzen op de vergankelijkheid en tijdelijkheid van het menselijk leven. De collectie zou mensen tot inkeer moeten brengen en moeten laten zien wat echt belangrijk is: niet het leven op aarde maar het leven in het hiernamaals. Het leven op aarde moet geleefd worden met bezinning en zonder zonde, zoals God dat bedoeld had.⁷⁸

Vanaf de tweede fase van de collectie van Ruysch kan een voorzichtige verandering waargenomen worden. Het aantal vanitas-inscripties neemt af terwijl in beschrijvingen van preparaten de verwondering over de natuur steeds meer toeneemt.⁷⁹ Deze verwondering richt zich vervolgens niet op de natuur zelf, maar op God. De wonderlijke natuur wordt gezien als een schepping van God en dus is God zelf ook wonderlijk. Een voorbeeld hiervan is de beschrijving door Ruysch van een schapentestikel. Ruysch schrijft dat niemand de hoeveelheid en fijnheid van de vele bloedvaten kan bestuderen zonder ‘bewondering voor Gods macht’.⁸⁰ Voor deze ontwikkeling wordt de metafoor ‘het boek der natuere’ gebruikt. De natuur wordt gezien als een boek en de tekst in het boek –de verzamelde objecten- geeft de betekenis van het boek weer. De natuur wordt gezien als alinea’s en citaten die samen een belangrijke tekst vormen, net zoals psalmen en bepaalde fragmenten uit de Bijbel naar elkaar verwijzen en samen het woord van God vormen. Deze metafoor kan gezien worden als een onderdeel van de fysicotheologie: de systematische behandeling en bestudering van de natuur als bewijs voor het bestaan van een almachtige en voorzienige God.⁸¹ Als er van uitgegaan

---

⁷⁶ Elisabeth Scheicher, ‘De vorstelijke Kunst- und Wunderkammer’, in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 47-49.

⁷⁷ Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, ‘Zijn beschrijvingen’ <<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 04-01-2016].

⁷⁸ Gijsbert van de Roemer, ‘From vanitas to veneration: the embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch’, *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Klaas van Berkel, ‘Citaten uit het boek der natuur; zeventiende-eeuwse Nederlandse naturaliënkabinetten en de ontwikkeling van de natuurwetenschap’, in: Renee Kistemaker en Ellinoor Bergvelt (red.), *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle 1992) 169-191.

wordt dat de verschillende Bijbelcitaten met elkaar in verband staan, dan staan de verschillende naturalia in een collectie dus ook met elkaar in verband.⁸² Door het leggen van deze systematische verbanden wint een ordelijke en symmetrische indeling van een collectie ook terrein, zoals we zien opkomen in de tweede fase van de collectie van Ruysch en die gangbaar wordt vanaf de taxonomie van Linnaeus.⁸³

In zowel de eerste en tweede fase van het verzamelen van Ruysch kunnen godsvruchtige motieven terug gezien worden, maar de manier waarop religie een rol speelt in de verzameling veranderd. Toch is het maar de vraag of deze omslag te maken heeft met de Verlichting.

---

⁸² Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere: Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715* (Groningen 2004) 215-276.

⁸³ Rob Visser, 'De ontwikkeling van het natuurhistorische museum sedert 1750', in: Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013) 197-198.

Conclusie

Het begrip Verlichting is vanuit verschillende concepten op verschillende manieren onderzocht en beschreven. Diverse historici en filosofen hebben zich gebogen over het moeilijke vraagstuk van de Verlichting. In deze scriptie is de vraag gesteld wat de relatie tussen de collectie van Frederik Ruysch en de Verlichting was. Voor een antwoord op deze vraag kan er dan ook niet uitgegaan worden van één Verlichtingsconcept, maar moeten meerdere concepten bekeken worden zoals in hoofdstuk 1 gedaan is. Hoe verhouden deze Verlichtingsconcepten zich nu tot de collectie van Ruysch?

Allereerst is er het homogene Verlichtingsconcept van onder andere Peter Gay. Dit concept focust zich op de universele waarden van de Verlichting. Deze waren volgens Gay secularisatie, de verheffing van de rede, de scheiding der machten en vooral vrijheid, zoals de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van de handel. Volgens dit Verlichtingsconcept zou Frederik Ruysch niet verlicht genoemd kunnen worden. Uit geen van zijn geschriften, Thesauri of andere historische bronnen komt naar voren dat Ruysch zich bezighield met de scheiding der machten of met het idee van vrijheid. Daarnaast blijkt uit zijn religieuze motieven bij het verzamelen ook dat hij geen voorstander was van secularisering. Zijn visie op het geloof en de wereld om hem heen verschoof weliswaar van vanitas naar fysicotheologie, maar God en het geloof bleven in zijn werk een belangrijke rol spelen. De verheffing van de rede die Gay aanvoert zou wellicht nog passen bij het werk van Ruysch. Deze wilde immers zelf op empirische wijze conclusies trekken en zich niet beperken tot de kennis en geschriften die er reeds waren. Toch heeft de anatoom de rede en het belang hier van niet uitvoerig benoemd in zijn werk. Binnen het Verlichtingsconcept van Peter Gay kan Ruysch dus niet verlicht genoemd worden.

Het tweede Verlichtingsconcept is meer heterogeen, voorstander van dit concept is onder andere Dorinda Outram. Volgens haar was er niet één Verlichting waarin de rede, rationaliteit en secularisering de boventoon voerden. Er zouden teveel verschillende vormen van de Verlichting zijn om een eenduidige definitie te geven. Binnen dit Verlichtingconcept zou Ruysch waarschijnlijk wel passen. Er is immers niet één definitie, deze zou aangepast kunnen worden aan het 'soort' Verlichting dat Ruysch uit zou dragen. Toch is de omschrijving van Outram wat wollig, binnen haar concept zou heel erg veel verlicht genoemd kunnen worden.

Het laatst genoemde Verlichtingsconcept is gebaseerd op verschillende stromingen binnen de Verlichting, bijvoorbeeld zoals genoemd door Jonathan Israel. Deze ziet een verschil in verschillende stromingen binnen de Verlichting, namelijk de radicale stroom en de gematigde stroom. Er kan met zekerheid gesteld worden dat Ruysch geen radicale verlichtingsdenker was. Hij ging weliswaar in tegen traditie en autoriteit door zijn kennis niet alleen uit boeken te halen maar door zelf waarnemingen te doen, het geloof speelde een te grote rol in zijn werk en in zijn leven om hem radicaal Verlicht te noemen. De radicale stroom vormde volgens Israel de kern van de Verlichting, de gematigde stroom bouwde hier alleen op voort. Binnen dit derde Verlichtingsconcept kan Ruysch dus ook niet als verlicht bestempeld worden.

De drie centrale factoren die in al deze concepten terug komen, wetenschap, rede en religie, kunnen ook als factoren gebruikt worden voor de toetsing van Ruysch aan de Verlichting. Religie heeft in het werk van Ruysch altijd een belangrijke rol gespeeld. Binnen traditionele opvattingen wordt de relatie tussen religie en de Verlichting beschreven in termen van vijandelijkheid. Verlichte denkers zouden als doel hebben de religie zo veel mogelijk terug te dringen uit maatschappij, politiek en cultuur en de secularisatie werd geboren.⁸⁴ Deze opvatting vraagt om enige nuance maar er kan zeker gesteld worden dat religie op deze genoemde gebieden meer naar de achtergrond werd getrokken.⁸⁵ Bij Ruysch is dit juist niet het geval. De rol van religie in zijn werk verschuift weliswaar maar religie blijft bij hem een zeer dominante factor in zijn wetenschappelijk werk. Op het gebied van religie kan Ruysch dus niet Verlicht genoemd worden. Hoe staat het dan met de rede en de wetenschap? De anatoom was zeker al flink op weg naar wat nu gezien wordt als moderne wetenschap. Hij baseerde zijn kennis en conclusies niet op de oude geschriften van eerdere wetenschappers, maar ging met het materiaal zelf aan de slag. Op basis van empirische waarnemingen trok hij conclusies over de natuur. Ook bestreed hij het bijgeloof onder voedvrouwen door miskramen op wetenschappelijke manier te verklaren. Op het gebied van zijn anatomisch werk en zijn collectie, die begon als instrument voor het uitoefenen van de wetenschap, zou hij dus juist wel verlicht kunnen noemen. Toch is er tussen het werk van Ruysch en ‘moderne’ wetenschap een groot verschil. De anatoom gebruikte immers een moderne werkwijze binnen zijn onderzoek, maar zijn denkwijze was niet zo modern. Religie was niet alleen onderdeel van het

---

⁸⁴ Ernestine van der Wall, ‘Religie en Verlichting; een veelzijdige verstandhouding’, in: Ernestine van der Wall en Leo Wessels, *Een veelzijdige verstandhouding; Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007) 13-17.

⁸⁵ *Ibidem*.

privé leven van Ruysch, maar ook van zijn werk. Het bestuderen van objecten uit de natuur was vanaf de tweede fase van zijn collectie ook het bestuderen van Gods schepping. Het leren kennen van de natuur was niet alleen iets wetenschappelijks, maar ook iets religieus.

De Internationale Ruysch Onderzoeksgroep is erg snel geweest met haar oordeel over Ruysch en de Verlichting. Een wetenschappelijke werkwijze maakt een persoon niet direct verlicht. Als religie een hele grote rol blijft spelen in de motivatie van wetenschappelijk onderzoek kan het niet meer altijd een vorm van moderne wetenschap genoemd worden.

Het is dan ook duidelijk dat de conclusie van de Internationale Ruysch Onderzoeksgroep gebaseerd is op een eenzijdige definitie van de Verlichting. De collectie van Ruysch kan historici in dit opzicht veel leren. Voordat er een conclusie over een persoon als Ruysch en een periode als de Verlichting getrokken kan worden, moeten bepaalde begrippen die iedereen als vanzelfsprekend beschouwd eerst goed bekeken worden. Wordt dit niet gedaan kan er een overhaaste conclusie getrokken worden waarbij er maar één kant van de geschiedenis belicht wordt. Het debat over de Verlichting is al vele jaren gaande, en de collectie van Ruysch laat historici zien hoe belangrijk een debat over definitie werkelijk is.

Literatuurlijst

Gedrukte bronnen

Bert van de Roemer, 'Neat Nature: The Relation between Nature and Art in a Dutch Cabinet of Curiosities from the Early Eighteenth Century', *History of Science* 42 (2004) 47-84.

David Harvey, 'Religion(s) and the Enlightenment' *Historical reflections* 40 (2014).

Dorinda Outram, 'Reviewed Work: Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750 by Jonathan I. Israel' *The British Journal for the History of Science* 34 (Cambridge 2001) 464-466.

Dorinda Outram, *The Enlightenment* (New York 2013).

Ellinoor Bergvelt, Debora Meijers en Mienke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea: Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden* (Zwolle 2013).

Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere: Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715* (Groningen 2004).

Ernestine van der Wall en Leo Wessels, *Een veelzijdige verstandhouding; Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007).

Ernst Mayr, *Toward a New Philosophy of Biology: Observations of an Evolutionist* (Harvard 1988).

Frederik Ruysch, *Thesaurus anatomicus septimus. Het sevende anatomisch cabinet van Frederic Ruysch* (Amsterdam 1707).

Gijsbert van de Roemer, 'From vanitas to veneration; The embellishments in the anatomical cabinet of Frederik Ruysch', *Journal of the History of Collections* 22 (2010) 169-186.

Jonathan Isreal, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 150-1750* (Oxford 2001).

Luuc Kooijmans, *De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch* (Amsterdam 2004).

Peter Gay, *The Enlightenment: an interpretation, The Rise of Modern Paganism* (New York 1977).

Renee Kistemaker en Ellinoor Bergvelt (red.), *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle 1992).

Rienk Vermij, 'Versierd met een takje van bloedvaten', *NRC Handelsblad* (11 maart 2005).

Steven Shapin, *The Scientific Revolution* (Chicago 2008).

Walter Leszl, 'Knowledge of the Universal and Knowledge of the Particular in Aristotle', *The Review of Metaphysics* 26 (1972) 278-313.

William Asworth, 'Natural history and the emblematic worldview', in: David Lindberg en Robert Westman, *Reappraisals of the Scientific Revolution* (Cambridge 1990) 303-332.

Zacharias Conrad von Uffenbach en Paul Hoftijzer, *An eighteenth-century German bibliophile in Holland* (Woubrugge 1997).

Websites

EricJorink, 'Woord vooraf'

<http://www.dbnl.org/tekst/jori009boec01_01/jori009boec01_01_0001.php> [geraadpleegd op 04-01-2016].

Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Een verlicht wetenschapper'

<<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=ruysch-verlicht;c=ruysch;cc=ruysch;lang=nl>> [geraadpleegd op 08-01-2016].

Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Nederlands beroemdste anatoom'

<<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 10-11-2015].

Internationale Ruysch-onderzoeksgroep, 'Zijn preparaten'

<<http://ruysch.dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/text-idx?page=introduction;lang=nl;c=ruysch;cc=ruysch>> [geraadpleegd op 17-12-2015].